

Capitolul 14

Aplicații și dezvoltări ale logicii acțiunii colective

Publicarea de către Olson a *Logicii acțiunii colective* în 1965 a fost urmată, în 1982, de cea de-a doua carte, *Creșterea și declinul națiunilor* (Olson : 1999) și, în 2000, de *Putere și prosperitate* ; iar în mai multe articole publicate în reviste academice Olson a prefigurat sau a dezvoltat ideile din aceste cărți. Olson a murit în 1998 ; la acel moment, în necrologul publicat în *The Economist* (nr. 8058 din 7 martie, p. 91) se făcea o succintă și clară evaluare a operei sale :

Dacă ar fi trăit, teoria sa a acțiunii colective poate că ar fi primit un Premiu Nobel pentru economie, deși nu unul cu totul necontroversat. Unii economiști l-au considerat gânditorul unei singure idei și, mai rău, au sușotit ei, ideea sa a reverberat mai puțin tare în economie decât în afara acesteia – de exemplu, în știința politică.

Obiecție care nu l-ar fi tulburat pe Olson ; așa cum singur spunea, sfatul cel mai bun ce poate fi adresat unui cercetător era următorul : „Uită-te la o problemă interesantă și importantă – nu contează cum e catalogată – și abordeaz-o ! ”.

Într-o măsură importantă – și datorită lui Olson –, astăzi e dificil de argumentat că abordarea unei teme ține de o anumită disciplină intelectuală tradițională sau de alta. De exemplu, felul în care el a tratat rolul grupurilor de interese și implicațiile acestora asupra creșterii economice în *Creșterea și declinul națiunilor* poate fi greu clasificat : este o abordare economică sau de știință politică ? Autorii ce au dezvoltat teoria lui Olson și au aplicat-o în contexte diferite sunt economiști, cercetători în știința politică, sociologi, filosofi, psihologi etc., iar revistele în care au fost publicate studiile lor se încadrează, potrivit tratării standard, cam în toate aceste domenii.

Cercetările au arătat că acțiunea colectivă se realizează în modalități care depind mult de contextul în care acționează actorii. Răspunsul la o întrebare precum : „Este rațională sau nu acțiunea colectivă ? ” nu poate fi de aceea

direct, fiindcă ea este prea generală pentru a ghida cercetarea într-un domeniu anume. Mai folositoare ar fi alte întrebări, de pildă :

- În ce condiții este rațională acțiunea colectivă ?
- Cum e coordonată acțiunea colectivă ?
- Ce factori afectează rezultatul interacțiunilor strategice dintre actorii colectivi ?
- În ce condiții se comportă oamenii ca niște blatiști ?
- Ce tipuri de acțiune colectivă există în anumite situații ? (Oliver : 1993)

Or, pentru a răspunde, e nevoie, pe de o parte, ca ideile lui Olson să fie dezvoltate teoretic, pentru a putea fi apoi utilizate în mod relevant pentru înțelegerea unor situații specifice. Pe de altă parte, e nevoie de o muncă foarte migăloasă de aplicare a teoriei olsoniene a acțiunii colective și de raportare a acesteia la alte abordări teoretice alternative.

Dezvoltările și aplicațiile ideilor lui Olson sunt extrem de multe și de diverse. De aceea, modul în care am ales temele care vor fi abordate în acest capitol a fost determinat destul de mult de preferințele personale. Am considerat, mai întâi, că un spațiu important trebuie alocat cercetărilor lui Olson însuși, în particular felului în care a analizat societățile de tip socialist. Cea de-a doua secțiune a capitolului are un caracter mai teoretic : ea vizează chestiunea bunurilor colective de nivel superior (în particular, de nivelul doi ; situațiile de acest gen au fost deja amintite atunci când am discutat problemele pe care le ridică stimulentele selective). În ultima secțiune voi prezenta o aplicație la studiul bugetului. Voi arăta cum poate fi acesta reconstruit, sub anumite supoziții privind alocarea sa, ca un bun comun. Voi aborda alocările bugetare pentru educație și voi discuta două modele teoretice, care sper că vor arunca o anumită lumină asupra modului în care se realizează în România politicile de finanțare a învățământului superior.

14.1. Democrație și dictatură

Coaliții de redistribuire

Am văzut că lipsa acțiunii colective face ca rezultatul colectiv la care se ajunge să fie suboptim : ar fi fost posibil ca toți membrii grupului să obțină un beneficiu mai mare dacă ei ar fi cooperat. Această concluzie poate să ne ducă

însă la un argument înșelător : acela de a susține că în general acțiunea colectivă promovează bunăstarea socială.

Lucrurile nu stau însă astfel : uneori, argumentează Olson, acțiunea colectivă are efecte mai degrabă adverse bunăstării sociale. În sprijinul acestei idei, Olson produce o demonstrație impresionantă (Olson : 1999) : în cartea sa *Creșterea și declinul națiunilor*¹ el încearcă să explice ratele diferite de creștere economică ale diferitelor țări prin considerații privitoare la modul în care în acestea se constituie acțiunile colective. Să presupunem că într-o țară există o perioadă mai lungă de stabilitate politică. Exemple paradigmatică în acest sens sunt Marea Britanie, SUA, India, Australia, Noua Zeelandă, Africa de Sud în perioada apartheidului. Stabilitatea politică permite apariția unor grupuri (cel mai adesea mici) de interese speciale care încearcă să atragă resursele naționale. Concluzia aceasta decurge imediat din argumentul formulat în *Logica acțiunii colective* : grupurile respective au capacitatea de a se dezvolta ca grupuri privilegiate și deci vor reuși să realizeze acțiunea colectivă. Stabilitatea politică permite ca aceste grupuri să se dezvolte, iar în timp numărul lor nu face decât să crească.

Olson e interesat de acele grupuri care au obiective redistributive (ceea ce el numește *coaliții de redistribuire*). Organizațiile patronale, sindicatele, organizațiile profesionale sunt cele care reușesc în acest sens. Scopul lor este acela de a crea bunuri colective pentru membrii lor : organizațiile medicilor vor urmări să impună un *numerus clausus* la admiterea în Universitățile de Medicină și să aibă monopolul asupra licențierii celor care pot practica profesiunea de medic ; sindicatele se străduiesc să obțină monopolul în ceea ce privește negocierile pentru stabilirea salariilor (și, de asemenea, să determine angajarea doar a acelor persoane care fac parte din sindicatul respectiv) ; asociațiile patronale încearcă să obțină facilități precum cote asupra importurilor sau tarife protecționiste, sau pur și simplu să obțină aprobarea de reglementări favorabile. Dar și alte asociații ale altor grupuri – precum cele ale persoanelor cu handicap, ale pensionarilor sau ale șomerilor –, atunci când acestea reușesc să existe, au obiective redistributive ; tot așa, organizații ale minorităților etnice sau naționale au făcut presiuni pentru obținerea, de pildă, a unei legislații care să le asigure reprezentare politică sau, prin statuarea unor drepturi culturale, accesul (redistributiv) la fonduri publice.

1. Lucrarea *Creșterea și declinul națiunilor* a fost publicată în 1982 ; atât pentru Africa de Sud, cât și pentru Australia ori Noua Zeelandă, considerațiile lui Olson nu mai au aceeași valabilitate dacă ținem seama de deceniile care au urmat.

Aplicând argumentul din *Logica acțiunii colective*, coalițiile redistributive mici au o șansă mai mare de a obține rezultatul dorit în raport cu cele mari. Dar acțiunea unei asemenea coaliții de redistribuire poate fi privită și într-un alt sens. Dacă o coaliție obține un privilegiu, deci o redistribuire a bunurilor din societate, atunci în societate se produce o distorsionare a situației. La nivelul societății, fiecare cotă, fiecare reglementare, fiecare restricționare privind modul în care se intră într-o profesie sau se negociază salariile produc o pierdere în eficiență. Când coaliția este mică sau *restrânsă*, ea cauzează doar o mică parte din distorsiunea produsă, în timp ce restul pierderii sociale se împarte asupra întregii populații¹. Iar dacă pentru acea coaliție câștigul obținut este mai mare decât costurile pe care le are, ea va susține în continuare măsurile respective. După cum remarcă chiar Olson, comportamentul rațional al individului în cadrul unei organizații, despre care am discutat în capitolul anterior, este analog celui al unei organizații care are ca scop o acțiune colectivă în cadrul societății (Olson : 1999, p. 69). Dar să ne gândim la o coaliție mai largă sau *cuprinzătoare*, cum o numește Olson : ea va suporta o proporție mai mare din aceste pierderi – mai mult, e mai probabil să aibă un câștig care să nu depășească pierderile suferite – și de aceea va avea o eficiență mai mare în încercarea de a se opune adoptării unor măsuri care să ducă la redistribuții. Însă șansele apariției unor coaliții mari sunt, așa cum arată argumentul central din prima carte a lui Olson, mai mici decât cele ale apariției unor coaliții mici.

O organizație tipică având ca scop o acțiune colectivă în cadrul unei societăți, dacă reprezintă doar un segment îngust al acesteia, este puțin sau deloc motivată să facă un sacrificiu semnificativ în interesul societății ; ea poate servi cel mai bine interesele membrilor dacă se străduiește să acapareze o parte cât mai mare din produsul societății. Acest lucru va fi eficient chiar dacă unele costuri sociale ale modificării distribuției depășesc de un număr enorm de ori cantitatea redistribuită ; *practic, nu există nici o limită a costului social impus de o asemenea organizație societății în procesul dobândirii unei părți mai mari din produsul social* (Olson : 1999, p. 70 ; subl. autorului).

Fiecare pierdere de eficiență poate fi mică ; dar, argumentează Olson, în timp, aceste pierderi tind să se acumuleze, iar cumulate, ele pot deveni foarte ridicate. În timp, arată Olson, coalițiile de redistribuire produc efecte

1. De exemplu, cum în România, în anii '90, erau cam 18 medici la 10.000 de locuitori înseamnă că orice pierdere de eficiență datorată unui câștig al acestei profesii era suportată doar într-o proporție de nici 2% de medicii înșiși, iar restul de populația ca întreg.

importante : ele reduc venitul global al societăților. (Cu cât mai mult efort e pus la bătaie pentru a împărți plăcinta, cu atât aceasta devine mai mică !) De asemenea, ele reduc capacitatea societății de a adopta tehnologii noi, de a realoca resursele ca reacție la schimbarea condițiilor, de a lua decizii rapide ; ele conduc la creșterea complexității reglementărilor, a rolului guvernării, distorsionând tot mai mult evoluția socială.

Argumentul expus aici e folosit de Olson pentru a explica de ce țări diferite au rate de creștere economică diferite. Pe de o parte, societățile care se bucură o perioadă mai lungă de stabilitate socială și politică devin tot mai expuse acestor tendințe, iar ca o concluzie, rata creșterii economice se reduce. În astfel de perioade apar noi coaliții, iar cele existente se întăresc. Invers, într-o țară în care grupurile de interese nu s-au putut constitui pentru a-și susține interesele sau nu s-au putut menține, rata creșterii economice este mai mare.

Olson a aplicat argumentul pentru a explica diferențele în ratele de creștere economică a diferitelor țări democratice în perioada postbelică. În unele țări – cele învingătoare în al doilea război mondial – economiile și structurile instituționale au suferit cel mai puțin : așa s-a întâmplat în SUA, în Marea Britanie, în Australia și în Noua Zeelandă. Și tocmai aici ratele de creștere economică, până spre anii '70, au fost cele mai mici. În schimb, țările învinse în război (Germania, Italia, Japonia) au avut cele mai devastate instituții sociale și economice. Or, tocmai aici, în lipsa unor coaliții de redistribuire puternic stabilite, creșterea economică a avut cele mai mari ritmuri. Țările în care coalițiile de redistribuire erau dezvoltate au dat dovadă de o *scleroză instituțională*.

Exemplele¹ sunt însă mai multe : India, închistată în sistemul de caste, este poate o expresie dintre cele mai clare în acest sens. Olson îl citează aprobator pe Nehru, care atribuia declinul „naturii statice a societății indiene care a refuzat să se schimbe într-o lume în schimbare, căci o civilizație refractară la schimbare decade” și care considera că „acesta a fost probabil rezultatul inevitabil al creșterii rigidității și exclusivității sistemului social indian reprezentat în principal de sistemul castelor” (Olson : 1999, pp. 196-197). Africa de Sud în perioada apartheidului este un alt exemplu : scleroza era definită, după Olson, în principal de obstrucționarea mobilității forței de muncă (în principal a populației africane) – datorată îndeosebi temei de concurență din partea muncitorilor albi (*ibidem*, p. 204).

1. Teoria lui Olson e confirmată de aceste exemple. Cercetătorii au studiat însă în amănunt în ce fel rezistă ea confruntării cu experiența. Nu voi insista aici asupra acestei chestiuni ; în acest sens, vezi Sandler (1992), Mueller (1989, pp. 313-317).

Dar există și țări stabile care au avut o creștere economică importantă – Suedia, de exemplu. Pentru acest exemplu, explicația trebuie căutată în alt loc, consideră Olson (dar apelând la aceeași logică). În Suedia, stabilitatea a permis, e adevărat, formarea coalițiilor de redistribuire. Dar acestea au avut acolo un caracter special : ele nu erau înguste, ci foarte largi, *cuprinzătoare* : or, am văzut că în acest caz ele încorporează o parte mai mare a costurilor datorate unei politici ineficiente. De aceea, ele

sunt motivate să redistribuie între ele venitul cu cel mai mic cost social posibil și să acorde o oarecare pondere creșterii economice și intereselor de ansamblu ale societății (*ibidem*, p. 123)¹.

Argumentele din *Creșterea și declinul națiunilor* par să conducă la concluzia că, pentru Olson, unul din principalele motive ale existenței rețelilor sociale constă în faptul că guvernarea este tot mai puternică, în faptul că statul este mare. Căci, într-adevăr, fiecare coaliție de redistribuire își poate realiza obiectivele doar apelând la forța statului, iar acumularea în timp a acestor coaliții impune creșterea rolului statului. Olson nu a acceptat însă o asemenea concluzie. Dimpotrivă, el considera că guvernarea are un rol important : o guvernare bună este una care conduce la întărirea mecanismelor de piață ; și poate face acest lucru fie intervenind puternic în societate – precum în Suedia, prin taxe ridicate –, fie intervenind mai puțin în societate – ca în SUA, prin taxe scăzute. De pildă, în a treia sa carte, *Putere și prosperitate*, Olson susține că drepturile de proprietate sunt esențiale pentru a asigura o eficiență mai mare. Dar acestea sunt furnizate de guvernare :

Toți participanții au drepturi sigure și precis definite la proprietate privată. Aceste drepturi nu sunt niciodată date de la natură, ci mai degrabă sunt rezultatul unui aranjament social – și, în mod normal, guvernamental. Nu există proprietate privată fără guvernare – indivizii pot avea ceva în posesie, așa cum un câine posedă un os, dar există proprietate privată numai dacă societatea protejează și apără un drept privat la acea posesie, în raport cu alți actori privați, precum și în raport cu guvernarea (Olson : 2000, p. 196).

1. În anii '80, deci după apariția cărții *Creșterea și declinul națiunilor*, economia suedeză a dat semne de scădere a ratei creșterii. O analiză a acestei situații e oferită în Olson (1995), unde se arată cum se trece de la o organizare cu coaliții cuprinzătoare la una în care se formează – potrivit aceleiași logici – o rețea densă de coaliții restrânse.

Concluzia esențială a cărții *Creșterea și declinul națiunilor* este deci aceea că stabilitatea socială și politică defavorizează eficiența socială datorită dezvoltării în societate a unei rețele puternice de coaliții de redistribuire. Întrebarea care apare în mod natural este următoarea : în aceste condiții, care ar fi căile de urmat pentru a nu cădea în scleroza instituțională ? Abordarea olsoniană indică cel puțin trei astfel de căi.

Prima este *criza*. Cum am văzut, Olson a argumentat că în perioada postbelică țările învinse în război au performat mai bine decât cele învingătoare, deoarece în cazul lor coalițiile de redistribuire existente au fost distruse. Capacitățile de organizare ale grupurilor de interese au fost diminuate, legăturile lor cu guvernarea au fost reduse, așa încât ele nu au mai fost capabile să exercite un efect sclerotic asupra mecanismelor de realizare a politicilor economice și asupra creșterii economice. Olson oferă și un alt exemplu interesant în acest sens (Olson : 2000, pp. 166-167). În China, „revoluția culturală” a lui Mao a vizat elitele de vârf și cele de nivel mediu : așa-numiții „mandarini roșii”. Aceste elite, de care depindea economia chineză, au fost decimate. Rezultatul imediat a fost haosul administrativ, însoțit de o instabilitate extremă. În perioada revoluției culturale, performanțele economice ale Chinei au fost deosebit de scăzute, în comparație, de pildă, cu performanțele din acea perioadă ale celorlalte țări socialiste. Pe termen lung însă, consideră Olson, revoluția culturală trebuie privită altfel : la moartea lui Mao, coteriile formate din administratori erau mult mai puțin puternice decât în celelalte țări socialiste. Grupurile de interese erau mult mai puțin influente și nu s-au putut opune reformelor inițiate de Deng Xiaoping după înfrângerea văduvei lui Mao și a „bandei celor patru”.

E dificil totuși să se accepte ca regulă o astfel de soluție. Căci înfrângerea coalițiilor de interese bine împământenite prin apelul, fie și pentru o perioadă scurtă de timp, la un regim militar autoritar sau participarea la un război pentru a-l pierde nu constituie, desigur, politici de urmat (Rose-Ackerman : 2003). Însă ideea de criză nu poate fi aplicată cu ușurință în cazul țărilor în curs de dezvoltare, căci de multe ori grupurile de interese speciale se mențin neafectate, în pofida crizelor și tranzițiilor economice, politice ori sociale (Keefer : 2004).

A doua cale derivă din *competiția* dintre grupurile de interese. Aflate în competiție, grupuri adverse de interese pot intra în conflict între ele și astfel își pot diminua influența asupra guvernării pe care o are fiecare. Problema este că în multe cazuri acest lucru nu se întâmplă. Grupurile de interese

organizate reușesc să obțină avantaje nu pe seama altor grupuri de interese organizate, ci pe seama celor neorganizate.

A treia cale este formarea *coalițiilor cuprinzătoare de redistribuire*. Politicile unor astfel de organizații, argumentează Olson, diferă radical de cele ale organizațiilor de interese speciale. Reprezentând o proporție importantă a societății, acestea nu pot câștiga dintr-o politică sau dintr-un aranjament care e dăunător societății. De aceea,

organizația va fi stimulată să facă sacrificii în favoarea unor politici și activități suficient de profitabile pentru societate în ansamblu. Membrii unei organizații foarte cuprinzătoare posedă o parte atât de mare din potențialul societății, încât au un stimul important pentru a se preocupa efectiv de productivitatea ei (Olson : 1999, p. 75).

În țări precum Suedia, prevalența unor organizații de acest tip a facilitat o lungă perioadă de creștere economică.

Coalițiile cuprinzătoare sunt stimulate să se formeze în multe contexte. Să luăm un exemplu simplificat (Olson : 1986) – o țară în care votul se face prin regula pluralității. Un partid politic care obține cele mai multe voturi va câștiga alegerile : căci, conform acestei reguli, „câștigătorul ia totul”. La putere fiind, partidul va urmări să realizeze redistribuții către o parte a electoratului, și anume, evident, către acea parte care l-a votat. Redistribuțiile sunt însă de două tipuri. Unele se adresează grupurilor sărace, dezavantajate din societate, iar politicile de acest gen sunt promovate, într-o societate democratică, de orice guvernare ; ele se bazează pe un consens social și au un efect egalizator. Bazându-se pe consens, deci pe acordul atât al grupurilor sărace, cât și al celor bogate, astfel de redistribuiri sunt Pareto-eficiente și de multe ori, argumentează Olson, conduc la o creștere în utilitatea socială agregată. Dar alte tipuri de redistribuire urmăresc altceva, și anume transferul de resurse de la grupurile care au pierdut în alegeri la cele care le-au câștigat ; acestea nu au neapărat un efect egalizator. Să presupunem că un partid câștigă alegerile prin faptul că obține votul a jumătate din electorat. Atunci el va căuta să distribuie avantajele către această parte a electoratului. Mai departe, de dragul simplității, să admitem că electoratul său primește în mod normal, prin salarii, profituri etc., jumătate din venitul național. Ca urmare, dacă partidul promovează politici de redistribuire în folosul acestui grup, atunci grupul însuși va trebui să suporte jumătate din pierderea de eficiență socială (deci din scăderea venitului național) datorată politicii respective. Așadar, cei care dețin majoritatea nu vor putea beneficia de politica de redistribuire decât dacă politica

respectivă reduce venitul național de două sau mai multe ori decât cantitatea distribuită în favoarea lor. Prin urmare, partidul politic nu va fi stimulat să promoveze astfel de politici de redistribuire ; dimpotrivă, el este stimulat să facă astfel încât să reducă pe cât posibil pierderea de eficiență (și să renunțe la orice politică al cărei efect este de tipul menționat mai sus), dacă vrea ca prin politica de redistribuire să își asigure sprijinul a cel puțin jumătate din electorat. Partidul – repet, în condițiile unui sistem electoral bazat pe regula pluralității – se va comporta astfel ca o organizație cuprinzătoare : el nu are nici un stimulent să continue o politică al cărei efect este scăderea eficienței sociale. Partidul are un interes în prosperitatea întregii societăți, fiindcă, pe de o parte, orice scădere a venitului național datorată politicilor de redistribuire ar fi suportată în cea mai mare parte de chiar electoratul său, iar pe de altă parte, orice creștere a venitului național se va îndrepta în cea mai mare parte tot către propriul electorat. Efectele acestei situații, sugerează Olson (1986, p. 171), se multiplică, fiindcă un partid nu va putea canaliza beneficiile doar către electoratul său și, de aceea, de acele politici vor beneficia chiar mai mulți membri ai societății.

Coalițiile cuprinzătoare sunt în acest sens instrumente de asigurare a cooperării sociale și a eficienței sociale. Când într-o țară predomină astfel de coaliții, creșterea economică este mai mare, iar beneficiile se răsfrâng asupra unui mare număr de membri ai societății. Exemplul folosit de Olson, așa cum am văzut, este cel al țărilor nordice, precum Suedia.

Teoria olsoniană a coalițiilor cuprinzătoare este interesantă însă și într-un alt sens. Ea poate fi utilizată pentru a furniza un fundament teoretic, explicativ abordărilor neocorporatiste.

Neocorporatism și coaliții cuprinzătoare

Neocorporatismul este uneori privit în contrast cu diferite alte modalități de a înțelege ordinea economică din societate (în contrast, de pildă, cu capitalismul sau socialismul) ; alteori este comparat cu forme de stat (precum organizarea democratică sau fascistă¹). În sensul cel mai semnificativ astăzi în teoria

1. M. Manoilescu, autorul considerat adeseori părintele teoriei moderne politice a corporatismului (Schmitter : 1974 ; Love : 2003), prin cartea sa *Secolul corporatismului* (Manoilescu : 1934), a deosebit foarte clar concepția sa de cea fascistă. Așa cum arăta el însuși, este doar o legendă că corporatismul ar fi o anexă a sistemului neoabsolutist, dictatorial. [...] Principiul organic reprezentat de corporatism este durabil, principiul autoritar

politică, corporatismul este înțeles ca un *tip de aranjamente politice* care poate fi pus în antiteză, de exemplu, cu *pluralismul*. El nu se concentrează asupra unităților de producție (firme, corporații), nici asupra unităților de consum (indivizi, familii, cooperative) și nici a instituțiilor autorității publice (agenții ale statului, ministere, parlamente, autorități locale), ci asupra asociațiilor specializate care promovează interesele anumitor grupuri din societate (Schmitter : 1983, p. 987).

Istoric, ideile corporatiste vin din perioada de dinaintea primului război mondial, din teoriile care respingeau principalele opțiuni ideologice ale timpului – marxismul și liberalismul. În acele teorii, liberalismul nu era acceptat din cauza accentului acestuia pe individualism și pe competiție ; marxismul era respins din cauza rolului central în cadrul acestuia al luptelor de clasă și al mișcărilor sociale pentru schimbarea ordinii sociale și politice. Pentru abordările corporatiste, valorile principale urmărite erau unitatea organică a societății și armonia socială. Corporatiștii sperau într-o ordine socială și politică întemeiată pe unitate (exemplul concret ideal în acest sens era reprezentat de unitatea prezumată a stărilor în epoca medievală), care se bazează pe existența unor organizații funcționale socioeconomice autonome față de stat, dar care sunt unite între ele și cu statul prin organisme de decizie sectoriale și naționale ce urmăresc menținerea ierarhiei funcționale a societății, înțeleasă ca un tot organic (Panitch : 1980).

Corporatismul poate fi definit ca un sistem de reprezentare a intereselor în care unitățile constitutive sunt organizate într-un număr limitat de categorii singulare, obligatorii, necompetitive, ordonate ierarhic și funcțional diferențiate, care sunt recunoscute sau primesc o licențiere specială din partea statului (dacă nu chiar sunt create de el) și cărora li se garantează un monopol reprezentational în cadrul

reprezentat de neoabsolutism este trecător. De altfel, prin definiție, dictatura înseamnă tranziție, înseamnă trecerea de la o formă politică la alta. Dacă, deci, ne putem îngădui o anticipare, vom spune că, în țările care au astfel de regimuri de autoritate, neoabsolutismul va trece și neocorporatismul va rămâne (Manoilescu : 1993, p. 382).

Scriindu-și memoriile după căderea regimului lui Mussolini, Manoilescu nota că prima sa predicție – privind căderea neoabsolutismului – s-a realizat ; dar că reactualizarea corporatismului – cu sau fără această etichetă – rămâne de împlinit. Din anii '70, termenul însuși a revenit, pentru a descrie anumite tipuri de aranjamente politice. (Referitor la organizarea neocorporatistă chiar în Italia anilor '90, vezi Baccaro : 2002).

categoriilor respective în schimbul acceptării unui control asupra selectării liderilor și formulării cererilor și a sprijinului (Schmitter : 1974, p. 94).

Începând cu anii '70, corporatismul a revenit în teoria politică. Eliminând orice referire la aranjamentele politice care puteau aminti de perioada interbelică, neocorporatiștii au argumentat că în multe țări pot fi deosebite caracteristici care pot fi cel mai bine descrise de această abordare (Schmitter, Lehmbruch : 1979 este lucrarea deja clasică pentru abordările neocorporatiste ; vezi și Molina, Rhodes : 2002).

Emergența și rolul aranjamentelor politice corporatiste sunt cel mai adesea discutate în raport cu țările occidentale. Să abordăm însă un exemplu diferit, cel al țărilor socialiste în perioada socialismului târziu : în Uniunea Sovietică, acesta a corespuns epocii Brejnev¹ (Bunce, Echols : 1980 ; Bunce : 1983 ; Chirot : 1980 ; Ekiert : 1991 etc.). Spre deosebire de perioadele anterioare, caracterizate de conflict (la noi în țară ar fi vorba – aproximativ – de perioada în care la conducerea partidului s-a aflat Gheorghiu-Dej), Brejnev a favorizat o nouă formulă de guvernare (cea definită oficial în mod generic ca perioadă a „socialismului dezvoltat”²). Ideea urmărită era aceea a unei societăți consensuale, în care interesele diferite urmau să fie gestionate de către stat prin mecanismul unor aranjamente de cooperare între structurile de reprezentare ale grupurilor diferite și structurile statului. Aceste aranjamente constau în transferul de resurse (redistribuirea resurselor de către stat) către grupurile respective din societate și în atragerea la procesul de formulare și de implementare a politicilor acestor grupuri de interese. În acest fel, pe de o parte, se putea asigura stabilitatea societății, iar pe de altă parte costurile sociale ale politicilor adoptate erau reduse, ceea ce permitea o dezvoltare economico-socială mai puternică. Concret, în perioada socialismului dezvoltat (Bunce : 1983, pp. 134-135) :

- În privința *activiștilor de partid* : statul oferea o mai mare stabilitate a pozițiilor ocupate, evaluarea performanțelor lor pe criterii clare, precum și

1. Aceste abordări se leagă de o literatură destul de întinsă privind rolul grupurilor în societățile socialiste. Pentru perioada postsocialistă, literatura privind aranjamentele neocorporatiste este de asemenea destul de extinsă ; un exemplu este Ost (2000).

2. Cred că va fi interesant să se urmărească aceleași idei în documentele Partidului Comunist Român privind construcția „societății socialiste multilateral dezvoltate”. Și în acest caz, consensualitatea și reprezentarea tuturor intereselor de grup aveau un loc prioritar.

alocări stabile de fonduri pentru instituțiile de care răspundeau (ministere, fabrici, uzine) – în schimbul sprijinului pentru regim, al cooperării pentru atingerea obiectivelor economice și al unor cereri moderate de alocări de resurse.

- În privința *tehnocrației*: regimul garantează accesul acestora la elaborarea politicilor economice, interferența scăzută a factorului politic în activitățile economice, stabilirea clară a responsabilităților, sarcini de producție rezonabile – în schimbul cooperării în formularea și implementarea politicilor economice, al sprijinului politic și al unor cereri moderate de resurse¹.
- În privința *muncitorilor și țăranilor*: regimul garantează creșterea salariilor și alte forme de sprijin și de cointeresare, o îmbunătățire a condițiilor de viață și a consumului – în schimbul unei productivități ridicate a muncii și al acceptării regimului politic.

Cooperarea grupurilor sociale a înlocuit astfel conflictul: diferitele grupuri de interese au obținut un acces instituționalizat la decizie și au fost stimulate să sprijine stabilitatea și dezvoltarea economică.

Cum se explică apariția aranjamentelor de tip corporatist într-o societate? Sugestia autorilor neocorporatiști este că aranjamentele de acest tip – mai centralizate, mai comprehensive, mai puțin competitive – tind să funcționeze mai bine decât aranjamentele alternative, în particular mai bine decât cele pluraliste. (Și, de aceea, ele par să reușească să le înlocuiască – Schmitter: 1974). Olson (1986) consideră că apelul la conceptul său de *organizație cuprinzătoare*² poate explica acest fapt: de ce aceste organizații favorizează o distribuție a resurselor sociale care, mai mult decât în alte condiții, este mai eficientă Pareto³. Am văzut că în teoria olsoniană explicația constă în faptul că organizațiile cuprinzătoare au un interes mai mare să promoveze redistribuiri care nu măresc costul social; ele urmăresc maximizarea câștigurilor în comun – și, cum au un caracter cuprinzător, acest obiectiv e incompatibil cu o scădere a beneficiului social.

1. Pentru poziția tehnocrației în perioada socialismului târziu, vezi și Pasti (1995).

2. Și, eventual, la conceptul care i-a premerse, cel de grup privilegiat.

3. Așa cum arată Jankowski (1988), se poate realiza o ordonare a organizațiilor care exprimă interesele de grup în funcție de eficiența lor. Partidele politice sunt mai eficiente decât organizațiile de interese speciale, dar organizațiile cuprinzătoare în general sunt mai eficiente decât partidele politice. Pentru relația dintre logica acțiunii colective și cea a corporatismului, vezi și Wallerstein, Moene (2003).

Dacă o societate construiește organizații suficient de cuprinzătoare, ea nu numai că evită stimulentele profund perverse cu care se confruntă coalițiile de redistribuire restrânse, dar (în cazul extrem în care o singură organizație a angajatorilor se confruntă cu un singur sindicat) poate atinge chiar o alocare eficientă a resurselor (Olson : 1986, p. 180).

E interesant, continuă Olson, să observăm că logica acțiunii colective prezice totuși o anumită instabilitate a acestor aranjamente corporatiste. Căci diferitele elemente (sau ramuri) ale unei organizații cuprinzătoare vor tinde să promoveze interese speciale, chiar dacă acestea nu sunt mereu compatibile (fiind chiar în conflict) cu interesele clienților organizației cuprinzătoare ca întreg. Unitățile constitutive ale unui grup de interese organizat ierarhic au propriile stimulente să nu respecte poziția organizației ca întreg ; prin urmare, comportamentul lor nu va sprijini acțiunea colectivă și astfel, în timp, chiar organizațiile cuprinzătoare se confruntă cu problema acțiunii colective. Mai mult, dacă în cadrul lor unitățile componente sunt diferite ca mărime, poate apărea fenomenul exploatării celui mai mare de către cel mai mic. În toate aceste cazuri întâlnim din nou aceleași fenomene : dificultatea în realizarea acțiunii colective și costuri sociale.

Logica puterii

Ce e puterea ? Definiția puterii de la care putem porni¹ este cea propusă de Dahl (1957, p. 203) : *A are putere asupra lui B în măsura în care poate să-l facă pe B să facă ceva ce B nu ar fi făcut altfel.* Conform acestei definiții, puterea reprezintă o *relație* între actorii politici (foarte important, aceasta înseamnă că puterea nu este pur și simplu o proprietate a acestora ; ea trebuie să fie exercitată în raport cu alți actori : a avea doar instrumentele puterii nu înseamnă și exercitarea acesteia). Actorii politici pot fi indivizi, grupuri sau organizații (partide politice, sindicate, instituții ale statului, state etc.). Pentru a vedea dacă un actor exercită putere asupra altuia trebuie să vedem care sunt preferințele diferiților actori politici, dacă ele diferă în anumite cazuri. Dacă preferințele unor actori predomină în anumite probleme-cheie înseamnă că acei actori exercită puterea în sistemul politic respectiv. Decurge de aici o concluzie foarte importantă : a studia relațiile de putere înseamnă a analiza deciziile concrete care implică actori, fiecare urmărindu-și preferințele sale.

1. În acest alineat și în câteva din cele ce urmează preiau din Miroiu (2001, cap. 3).

Această înțelegere a rolului puterii a fost criticată de autori care au susținut că puterea nu constă numai în influențarea deciziilor *efective* privind comportamentul efectiv al actorilor politici.

1. După Bachrach și Baratz (1970), puterea este exercitată și când *A* își consacră energiile pentru a crea și aplica valori sociale și politice, precum și practici instituționale care limitează domeniul procesului de luare a deciziilor la acordarea atenției numai pentru acele probleme care îl afectează în principal pe *A*. Potrivit celor doi autori, puterea este exercitată și pentru a suprima conflictele dintre diferiții actori politici și a preveni apariția lor în procesul politic. E important, așadar, nu numai ceea ce se decide, nu numai comportamentul efectiv al actorilor politici, ci și ceea ce nu s-a decis, ceea ce s-a împiedicat să se decidă, mecanismele prin care o decizie nu s-a luat sau un comportament nu s-a manifestat. Apare fenomenul de *neluare a deciziei*: suprimarea sau prevenirea unei puneri în discuție a valorilor actorilor politici. Neluarea deciziei nu este decizia de a nu lua o decizie (de pildă, decizia de a nu promova nici o politică anume într-o problemă); dimpotrivă, în cazul ei, problema nici nu ajunge să devină obiect al deciziei: ea nu intră pe agenda formală (și uneori nici pe cea publică), ci rămâne ascunsă. Puterea unui actor politic constă și în capacitatea de a impune nondecizii. Acest proces se poate realiza în mai multe forme. Cea mai brutală este aceea în care e folosită direct forța pentru a împiedica cererile de schimbare socială ale grupurilor minoritare. A doua formă, tot directă, dar mai puțin extremă, constă în exercitarea puterii pentru a împiedica apariția unei cerințe de schimbare: fie cei care o promovează sunt intimidați, fie chiar sunt cooptați în diferite forme (li se creează iluzia că au importanță în luarea deciziei). O a treia formă este indirectă: se invocă prezența unor constrângeri în sistemul politic existent care împiedică luarea în discuție a acelei solicitări – ea este tratată ca fiind nepatriotică, imorală, comunistă, securistică etc. Cea mai indirectă formă de neluare a deciziilor constă în reformularea sau întărirea structurilor existente. Astfel, într-o universitate, dacă studenții solicită anumite schimbări, se pot introduce reguli și proceduri noi; sau autoritățile statului pot pretinde că o problemă nu e de competența lor (piața liberă ar fi cea care conduce la acel rezultat) etc.

Un studiu celebru al politicilor de antipoluare în orașele americane, realizat de Crenson (1971), este semnificativ în acest sens. Crenson a analizat comparativ două orașe americane, East Chicago și Gary, situate unul lângă altul – ambele fiind orașe metalurgice. În timp ce în East Chicago reglementările privind controlul poluării aerului au fost date încă din 1949, în Gary lucrul acesta s-a

întâmplat abia în 1962. De ce? Potrivit lui Crenson, explicația este aceea că, în timp ce în East Chicago existau mai multe uzine independente, iar intrarea pe agendă a problemei poluării nu a putut fi oprită de nici unul dintre actorii politici, în Gary exista o singură mare uzină. Aceasta a împiedicat recunoașterea importanței problemei poluării în oraș și punerea ei pe agenda publică și, de asemenea, pe cea formală. Puterea, conchide Crenson, poate fi așadar definită nu numai ca abilitatea de a rezolva probleme, ci și de a le evita.

2. Lukes (1974) a argumentat că nici abordarea lui Bachrach și Baratz nu este suficientă pentru a înțelege cum se exercită puterea. După el, mai există un mecanism prin care se realizează acest lucru: un actor politic *A* exercită puterea asupra lui *B* și atunci când *A* îl afectează pe *B* într-o modalitate care este contrară intereselor lui *B*. După Dahl, avem relații de putere ori de câte ori există un conflict manifest între preferințele actorilor; după Bachrach și Baratz, avem relații de putere și atunci când există un conflict ascuns între actori. După Lukes, relațiile de putere se exercită și când nu există nici măcar un conflict ascuns: pentru că preferințele, ideile, credințele oamenilor pot fi manipulate, schimbate de către actorii politici astfel încât ele să nu mai reflecte propriile lor interese. De pildă, oamenii ajung să-și accepte rolul în societate, să nu mai fie în stare să gândească alte alternative decât cele formulate de actorii care exercită puterea, ba chiar să considere că situația existentă este una imuabilă, naturală. „A presupune că absența nemulțumirilor înseamnă un consens veritabil înseamnă să excluzi pur și simplu posibilitatea existenței unui consens fals sau manipulat.”

Astfel, a argumenta că nu este nevoie de nici un fel de măsuri pentru a asigura o mai mare egalitate între femei și bărbați deoarece foarte multe femei nu doresc schimbarea rolurilor lor (în familie – privind creșterea copiilor sau asigurarea curățeniei și mâncării în casă; în economie – privind integrarea lor în domenii dominate de bărbați etc.) nu înseamnă că nu se exercită relații de putere: ele sunt transfigurate, manipulate în felul sugerat de Lukes. Prin urmare, puterea are *trei fațete* – ea se exercită

- 1) când există *conflicte observabile* deschise;
- 2) când apar *nedecizii*, conflicte ascunse asupra problemelor sau a problemelor potențiale;
- 3) când *consensul este numai aparent*, în realitate existând un conflict latent între interesele actorilor politici.

Putere și negociere. Dacă puterea este în mod fundamental o relație, atunci, alături de problema menționată mai sus (cum poate fi ea măsurată)

apare o altă întrebare – și anume, puterea poate fi definită raportându-ne la modalitățile în care actorii implicați negociază între ei. De pildă, câtă vreme costurile tranzacțiilor sunt reduse, ideea ar fi că actorii negociază (pe piață), iar rezultatul interacțiunilor lor poate fi înțeles ca depinzând de puterea diferită de negociere a acestora. Când un actor are resurse mai mari, el este avantajat în negociere. Puterea apare în acest sens pur și simplu ca rezultat al negocierilor între actori. Un actor are o putere mai mare asupra altuia atunci când rezultatul la care ei convin e mai aproape de preferințele sale.

Să ne amintim de un exemplu pe care l-am mai dat și în alte locuri (Miroiu : 1998, pp. 270-271 ; 2006, pp. 120-121). Să presupunem că două persoane au primit o moștenire constând într-o sumă mare de bani (10.000 de lei). Felul în care se împarte moștenirea depinde doar de modul în care ele se vor înțelege, singura condiție fiind aceea că, dacă nu se ajunge la nici o înțelegere, atunci toți banii sunt pierduți. Evident, asta înseamnă că pentru cele două moștenitoare orice fel de înțelegere este preferabilă dezacordului (fiindcă orice înțelegere e superioară Pareto dezacordului : cel puțin una dintre cele două persoane obține ceva, în timp ce cealaltă moștenitoare nu pierde nimic față de situația sa anterioară). Să presupunem acum că aceste două persoane nu sunt simetric situate în procesul de negociere ce va urma ; ele au poziții diferite : prima e o persoană bogată, pentru care suma respectivă nu are o valoare deosebită ; în schimb, cealaltă are foarte mare nevoie de banii respectivi. Asta înseamnă că aceste două persoane au o putere de negociere diferită. Prima va putea mai ușor să renunțe la acord decât a doua – ca urmare, e mai probabil că rezultatul la care se va ajunge va reflecta acest avantaj de negociere. Cum fiecare dintre cele două moștenitoare urmărește să obțină pentru sine cea mai mare utilitate, un rezultat de forma : 8.000 de lei pentru prima persoană și 2.000 pentru a doua va putea fi unul așteptat.

Prima persoană are într-un sens putere asupra celei de-a doua, căci în procesul negocierii are o capacitate mai mare decât aceasta să impună un anumit rezultat. E important să subliniem aici o consecință a acestui argument : dacă puterea este înțeleasă în acest sens, ca o codificare a raporturilor de negociere între actorii raționali, atunci rezultatul la care se ajunge (când costurile de tranzacționare¹ nu sunt foarte mari) este unul eficient din punct de vedere social. *Exercitarea puterii conduce la eficiență socială.*

1. Olson (2000, p. 2 și cap. 3) este critic față de acest punct de vedere care, după el, e o consecință a abordării de tip Coase a costului social (vezi, de exemplu, Coase : 1960).

Puterea politică. După Olson, acest mod de a conceptualiza relația de putere nu este satisfăcător. Argumentul său subiacent cred că poate fi reconstruit în felul următor. Faptul de a avea puterea politică înseamnă mai mult decât a avea o putere de negociere mai mare. Într-adevăr, prin negociere se ajunge la un acord între actorii implicați. Dar de multe ori raporturile dintre actori produc mai mult decât o simplă distribuire a unor resurse private. Ele vizează și modul în care sunt furnizate bunuri publice. Să presupunem că într-o societate un grup de oameni deține puterea. Dar aceștia nu o pot exercita dacă în acea societate nu există ordine publică și alte bunuri publice : fără acestea, violența ar domina, iar negocierile între membrii societății și grupurile din cadrul acesteia ar fi lipsite de sens. Există așadar câștiguri mari din existența acestor bunuri. Să vedem însă ce se întâmplă în acest caz cu cei care „au putere”. Dacă un actor are o putere mai mare de negociere (deci resurse mai mari), atunci – conform teoriei lui Olson, după cum am văzut – în producerea bunului colectiv el va fi „exploatat” de către cei care au resurse mai mici. Acest agent mai mare va trebui să investească în producerea bunului colectiv mai mult decât ceilalți. Faptul că există asemenea bunuri colective – precum ordinea, reguli de tranzacționare ori chiar cadre mai bine specificate de realizare a cooperării între oameni – este o consecință a diferențelor de resurse între actori. Cei care au putere mai mare de negociere în raport cu ceilalți vor avea și puterea – în sensul că vor contribui la crearea ordinii – și deci¹ vor deține puterea care constă în controlul asupra instituțiilor ce vizează modul în care se realizează cooperarea.

De aceea, puterea unui actor exprimă nu numai capacitatea acestuia de a obține o parte mai mare din resurse. Ea mai înseamnă ceva : este puterea într-un alt sens, care decurge din modul în care se realizează acțiunea colectivă. Cei care o produc vor avea și puterea de a elabora regulile cooperării sociale. Este o putere de nivelului doi, am putea spune, dar care devine definitorie atunci când avem în vedere aranjamentele sociale existente, în care cei ce au putere o exercită. O teorie a puterii trebuie să ia în considerare faptul că aceia care exercită puterea obțin bunuri private, dar furnizează și bunuri publice. Puterea politică apare în exact acest loc : acolo unde logica cooperării face ca aceia care au resurse mai mari nu doar să obțină mai mult din cozonac, ci să facă și regulile jocului. Prin urmare, dacă este adevărat că acțiunile celor care dețin puterea contribuie la bunăstarea socială (acțiunile lor sunt consistente cu interesele societății), lucrul acesta se datorează nu pur și simplu

1. Presupun aici, fără a argumenta, că ultima implicație este cea corectă.

faptului că fiecare își urmărește propriul interes, ci unui cu totul alt aspect al logicii cooperării sociale: faptului că cei ce exercită puterea contribuie la furnizarea unui bun colectiv.

E interesant că argumentul de mai sus, de tip olsonian, este acum unul cu un aer tipic marxist. Marx argumenta că burghezia nu numai că obține puterea economică (o parte tot mai mare din valoarea nou-creată, în terminologia din *Capitalul*), ci construiește și regulile jocului, devenind clasă dominantă și în plan social, politic (în statul modern, scria el împreună cu Engels în *Manifestul Partidului Comunist*, „puterea executivă nu este decât un comitet de gestionare a afacerilor burgheziei”) și cultural (ideile dominante ale unei epoci, argumenta Marx, sunt ideile clasei dominante).

Să ne amintim însă că furnizarea unui bun colectiv se poate realiza în două mari moduri: exprimând un interes special sau exprimând un interes cuprinzător. Ceea ce, cum vom vedea imediat, are consecințe remarcabile.

Metafora banditului. Olson apelează la această metaforă (Olson: 1993, 2000) pentru a-și formula teoria fiindcă banditul, față în față cu un alt membru al societății, nu se angajează cu acesta într-un schimb voluntar de bunuri și, în plus, din acțiunile sale lipsesc motive morale sau care, în general, nu țin de interesul propriu al actorului. Să observăm însă un aspect foarte important. Pe de o parte, banditul dorește ca societatea să fie cât mai prosperă: el poate fura mai mult dintr-o societate bogată decât din una săracă. Pe de altă parte însă, faptul că el fură face ca societatea să fie mai puțin prosperă: furtul pe care îl practică reduce eficiența socială. Într-adevăr, banditul nu contribuie el însuși la creșterea avuției sociale: el nu produce, ci o ia pe cea produsă de alții. Dar acțiunile sale au și un alt efect: societatea trebuie să consume resurse pentru asigurarea ordinii, pentru poliție, închisori, lacăte etc., ceea ce înseamnă că resurse importante sunt redistribuite într-un mod inefficient.

Dacă banditul este un individ sau o gașcă de câțiva indivizi, atunci aceștia au un interes să continue astfel de acțiuni, fără ca pentru ei eficiența socială să impună vreo constrângere. Dacă societatea are zece milioane de membri, pierderea eficienței sociale pe care o suportă banditul (sau membrii găștii) în mod individual este prea mică (e mult mai mică decât câștigul privat de pe urma furtului): banditul sau membrii găștii au un interes restrâns sau special – și, de aceea, ei nu vor iniția acțiunea colectivă pentru a împiedica scăderea eficienței sociale.

Dar să vedem dacă lucrurile nu cumva se schimbă radical atunci când banditul are un interes cuprinzător. Să presupunem că într-o societate îndeajuns de anarhică un bandit nomad pradă când un sat de agricultori, când un altul, după cum le întâlnește în călătoriile sale. Un astfel de bandit nomad are un interes restrâns : el va dori să extragă cât mai mult din avuția fiecărui sat – și nu este deloc interesat de prosperitatea acestuia. Mai mult, banditul respectiv s-ar putea să nu mai treacă niciodată prin acel sat și nu are de ce să-i pese dacă data viitoare va mai avea ce să prade. Situația este oarecum asemănătoare cu venirea în primul val a unei populații migratoare (de pildă, atacurile hoardelor tătare în secolele al XIII-lea sau al XIV-lea în Moldova).

Dar din punctul de vedere al țăranului din satul prădat, pesemne că ar părea că este mai bine ca banditul să vină o dată, să prade și să plece decât să vină periodic în sat pentru a cere taxe (adesea foarte ridicate). Și totuși, argumentează Olson, situația nu este de acest gen. Căci țăranii vor prefera un bandit staționar unuia nomad ; chiar dacă ne intrigă, ideea este că oamenii vor prefera un bandit care fură încontinuu unuia care fură o dată și apoi pleacă. Explicația este că banditul sedentar nu doar extrage resurse pentru câștigul propriu (precum banditul nomad), ci face și altceva : el produce un bun colectiv. Iar de acel bun colectiv beneficiază și el, dar și țăranii din satele respective. Banditul sedentar monopolizează folosirea forței, producând astfel o ordine : pentru locuitorii satelor respective, interacțiunea cu acel bandit devine una predictibilă și clară.

Cu alte cuvinte, un bandit sedentar obține, pe de o parte, bunuri private, dat fiind că el deține monopolul forței și deci poate extrage atâtea bunuri cât dorește din avuția membrilor comunității respective¹. Dar, pe de altă parte, el ajunge să aibă un interes nu restrâns, ci cuprinzător. El este acum interesat mai mult de bunăstarea socială și preferă ca membrii comunității să aibă mai mult decât mai puțin – pentru ca el însuși să poată extrage astfel mai mult².

1. Se observă că Olson are o abordare a statului asemănătoare cu a lui R. Nozick : ca o asociație dominantă de protecție (Nozick : 1997, pp. 54-60).
2. Olson recunoaște că analiza lui e asemănătoare celei a mafiilor. Un exemplu edificator în acest sens e dat de F. Varese (în *The Emergence of the Russian Mafia*, Oxford University Press, Oxford, 2000, *apud* McLean : 2000). Este povestea unui întreprinzător care a închiriat o clădire în Moscova, unde voia să deschidă un restaurant. În timpul lucrărilor de restaurare, un tânăr vine la el și îi propune să îi asigure protecția. Omul ezită, iar după puțină vreme autoturismul său este incendiat. Atunci vine la el un domn bine. Iată, zice el, tânărul care a venit mai devreme nu știe să se poarte. Problema trebuie tratată altfel. Proprietarul acceptă să plătească

Dacă banditul respectiv are siguranța stabilității și a extinderii puterii sale o perioadă mai îndelungată, atunci interesul său va fi mai cuprinzător. (De aceea, principiul dinastic favorizează o asemenea evoluție. Succesiunea dinastică este dezirabilă social, în condițiile unui regim autocratic, fiindcă reduce probabilitatea crizelor de succesiune și, de asemenea, îi face pe monarhi să se concentreze mai mult asupra unor proiecte pe termen lung și asupra productivității societăților lor.)

Să notăm aici un fapt extrem de important din punct de vedere explicativ : Olson consideră că evoluțiile de la anarhie la autocrație, de la autocrație la democrație sunt rezultatele logicii interacțiunii oamenilor. Ele nu depind de intenții, de dorințe, ci decurg din înseși modalitățile în care se realizează interacțiunile oamenilor.

Chiar dacă trecerea de la banditismul nomad la cel sedentar aduce câștiguri atât banditului, cât și populației, acest lucru nu se realizează printr-un contract social sau prin tranzacții voluntare. Și nu e nici rezultatul „mâinii invizibile” care face ca adeseori tranzacțiile pe piață să servească interesului social. Cu toate acestea, creșterea produsului și a câștigului reciproc care se realizează atunci când un lider bandit nomad se sedentarizează și se proclamă rege este rezultatul unui răspuns la stimulente : iar rezultatele surprinzător de bune [...] nu datorează nimic bunelor intenții.

Astfel, îmbunătățirea rezultatelor, care se produce atunci când are loc o tranziție de la folosirea distructivă la cea constructivă a puterii – ca atunci când „războiul fiecăruia împotriva tuturor” al lui Hobbes este înlocuit de o ordine furnizată de o guvernare autocrată –, este datorată unei alte „mâini invizibile”. Această mână invizibilă – să o numim mâna stângă invizibilă? – care ghidează interesele cuprinzătoare să-și folosească puterea, cel puțin într-un anumit grad, potrivit interesului social, chiar și când servește bunul public, nu a fost parte a intențiilor. Această a doua mână invizibilă este la fel de nefamiliară și, pesemne, de contraintuitivă cum a fost prima mână invizibilă la vremea lui Adam Smith ; dar aceasta nu înseamnă că ea este

taxa. Dar după o vreme domnul vine din nou și îi atrage atenția că lucrările de restaurare a clădirii merg cam greoi. El se oferă să îi facă rost de o echipă mai bună de muncitori. Taxa crește, dar și lucrările merg mai bine. După încă o vreme, domnul respectiv vine din nou : se interesează dacă proprietarul are îndeajuns de mulți bani pentru afacere și dacă nu cumva are nevoie de un credit. Se oferă să vorbească la o bancă pentru a obține mai ușor un credit – iar afacerea (acum într-un fel de parteneriat) începe să meargă și mai bine.

mai puțin importantă. Nu poate să existe o teorie satisfăcătoare a puterii, a guvernării și a politicii, a ceea ce face guvernarea bine sau rău economiei, care să nu țină seama de a doua mână invizibilă (Olson : 2000, pp. 12-13).

Să comparăm, de pildă, regimul autocrat cu cel democrat. Am văzut deja că un regim autocrat este preferabil anarhiei. Dar o conducere democratică are un caracter mai cuprinzător decât cea autocrată : chiar dacă majoritatea care o susține este, să zicem, doar puțin peste 50 %, va avea, cum am argumentat mai devreme, interesul să contribuie la prosperitatea socială (McGuire, Olson : 1996). Trecerea de la autocrație la democrație nu este explicabilă în mod simplu. E greșit să se argumenteze că, întrucât sunt asupriți de un autocrat, oamenii vor încerca să-l răstoarne. Faptul că le va fi mai bine dacă îl răstoarnă și dau naștere unei democrații nu este un motiv suficient pentru ca oamenii să inițieze acțiunea colectivă.

Teoria sugerează că, pentru a explica emergența spontană a democrației, cheia constă în absența condițiilor obișnuite care generează autocrația. Sarcina este aceea de a explica de ce un lider care a organizat răsturnarea unui autocrat nu se va face pe el însuși noul dictator sau de ce un grup de conspiratori care a răsturnat un autocrat nu va forma o juntă pentru a conduce. Am văzut că autocrația e cea mai profitabilă ocupație și că autorii celor mai multe lovitură de stat s-au numit pe ei înșiși dictatori. Ca urmare, teoria are predicția că este cel mai probabil ca democrația să se nască spontan atunci când individul (individii) sau liderii grupurilor care au orchestrat răsturnarea autocratului nu vor putea stabili ei înșiși o altă autocrație... Autocrația este evitată, iar democrația e făcută posibilă atunci când accidentele istorice dau naștere unei balanțe a puterii sau unui impas – unei dispersii a forțelor și a resurselor care face imposibilă situația în care un lider sau un grup să aibă toată puterea în raport cu ceilalți (Olson : 1993, p. 573).

Autocrațiile de tip sovietic

Voi începe această subsecțiune cu o scurtă observație ceva mai generală. La noi în țară, în cercetările asupra perioadei de dinainte de 1989, de obicei se crede că nu e nevoie de asumarea unei perspective teoretice asupra obiectului studiului. Se crede că obiectul de studiu este dat și că doar faptele sunt cele care interesează. De exemplu, uneori accentul a căzut asupra studierii unor instituții ale statului român în acea perioadă, precum Securitatea – și s-a presupus că nu e nevoie decât de înțelegerea mecanismelor efective ale funcționării

acesteia, a faptelor concrete pentru a putea spune ceva semnificativ despre aceasta (și, eventual, pentru ca apoi să se poată conchide ceva mult mai general, precum „condamnarea comunismului”). După mine, o asemenea abordare este total greșită: avem nevoie de o imagine teoretică asupra unui sistem precum cel românesc de dinainte de 1989 – pe care îl voi numi, din motive pe care le voi formula pe larg în al treilea volum al lucrării de față, *sistemul socialist*. Abia în raport cu o asemenea imagine putem încerca să înțelegem realitatea. A pretinde că poți proceda invers sau că poți evita să îți cont de înțelegerea conceptuală a sistemului socialist e, după părerea mea, o naivitate – care, din păcate, în contextul societății românești actuale, devine extrem de periculoasă¹. Ce astfel de abordări teoretice pot fi asumate? Aici voi menționa sumar doar una dintre acestea, care derivă în chip direct din teoria olsoniană a acțiunii colective².

Analiza autocrațiilor de tip sovietic, consideră Olson, presupune cel puțin următoarele trei teme: 1) de ce acestea au avut succes o lungă perioadă de timp; 2) de ce au stagnat și au colapsat; 3) de ce tranziția a fost una caracterizată de cădere economică.

Olson pleacă de la observația că Uniunea Sovietică (și la fel a fost cazul în celelalte țări socialiste) era o autocrație guvernată de Partid, care reprezenta o coaliție cuprinzătoare de interese. Din acest motiv, mai întâi, conducerea autocrată era interesată de creșterea avuției sociale: cu cât societatea era mai productivă, cu atât autocratul putea extrage mai multe resurse pentru a-și îndeplini obiectivele și, de aceea, interesul său era acela de a crea condițiile pentru ca societatea să devină mai productivă. În al doilea rând, conducerea autocrată (în cazul Uniunii Sovietice, în perioada clasică a sistemului socialist, autocratul poate fi pur și simplu identificat, pentru simplitate, cu Stalin) urmărea să maximizeze cantitatea de resurse pe care le putea extrage din societate pentru a-și realiza obiectivele (puterea politică, forța militară, influența pe plan internațional etc.). Potrivit lui Olson, explicația tipului de regim autocrat din Uniunea Sovietică, bazat pe proprietatea de stat³ și pe economia planificată,

1. Doar ca exemplu, aș menționa că studiul Securității trebuie să presupună raportarea a ceea ce citești în arhive la o înțelegere teoretică a instituției respective, în contextul sistemului socialist. Pentru o abordare neoinstituționalistă, vezi Kaminski (1992, cap. 9).
2. Pentru a-și susține punctul de vedere, Olson (2000) face apel și la alte dezvoltări teoretice, precum cele care privesc rolul birocrăției.
3. Ferrero (2004) discută rațiunile pentru care a fost adoptată schema proprietății de stat în țările socialiste.

nu trebuie căutată în ideologia marxist-leninistă oficială ; aceasta era doar un instrument pentru realizarea obiectivului de maximizare a extragerii de resurse din societate. Tot instrumente în acest sens erau și instituțiile politice, precum Partidul sau serviciile secrete. Ceea ce a caracterizat autocrațiile de tip sovietic a fost capacitatea lor de a extrage o proporție imensă de resurse din societate. Stalin, spune Olson, literalmente a jefuit societatea. El a construit un sistem eficient în acest sens. Mai întâi, a instaurat proprietatea de stat și a creat mecanismele pentru extragerea unei proporții uriașe din producție pentru investiții, ceea ce a făcut ca Uniunea Sovietică¹ să aibă o rată mai ridicată de investiții decât celelalte societăți ; apoi, sistemul de taxe era centrat pe întreprinderile de stat, care aduceau cele mai mari venituri, în timp ce populația avea salarii extrem de mici (iar plata era progresivă, ceea ce-i stimula pe oameni să muncească un număr mai mare de ore și astfel să extragă o proporție mai mare din produsul persoanelor mai productive²). În sfârșit, folosirea poliției politice, a terorii (îndreptată, cum se știe, în principal împotriva birocrăției superioare) au avut ca efect împiedicarea formării de coaliții restrânse de distribuție care ar fi putut încetini dezvoltarea economică³.

În socialismul târziu, argumentează Olson, lucrurile s-au schimbat radical. (E foarte important să notăm că sistemul socialist s-a transformat în decursul timpului. O mare greșeală care se face adeseori în spațiul public românesc este aceea de a nu distinge între socialismul clasic, de tip stalinist, și cel târziu – ba mai mult, de a-l reduce pe cel din urmă la primul.) În anii de după moartea lui Stalin, rolul birocrăției de stat și de partid a crescut, iar coalițiile restrânse de redistribuire, formate vertical sau orizontal, au devenit extrem de puternice. Ca urmare, aplicând aici tipul de argumentare folosit de Olson în cartea sa *Creșterea și declinul națiunilor*, putem conchide imediat că în socialismul târziu coalițiile au produs o puternică sclerozare a sistemului : ele aveau capacitatea de a îndrepta resursele către ele și deci de a atinge un echilibru eficient.

Cu aceasta ajungem la perioada tranziției postsocialiste. Anii '90, imediat următori prăbușirii regimurilor din țările socialiste, au fost ani de dramatică

-
1. Și, de asemenea, celelalte țări socialiste. În România, de pildă, proporția din venitul național care era îndreptată spre investiții ajungea în anumite perioade („cincinale”) chiar la 30-33%.
 2. De exemplu, orele suplimentare după program erau plătite mai bine, la fel și cele din zilele de duminică.
 3. În acest sens, pentru sistemul de tip sovietic, teroarea (la fel ca și revoluția culturală din China lui Mao) a avut rolul de a împiedica sclerozarea societății.

scădere economică. Cum se explică acest lucru? Am văzut că Olson (1999) argumentase că în perioadele ce urmează unei crize puternice în societate creșterea economică e mai rapidă (precum în Germania, Italia sau Japonia de după al doilea război mondial). Explicația lui Olson este aceea că în țările postsocialiste prăbușirea regimului politic nu a însemnat și distrugerea coalițiilor restrânse de redistribuire, în principal a celor ale birocrățiilor din economie. Ele au persistat și au sufocat economia în anii '90¹. (Spre deosebire de China, unde revoluția culturală distrusese aceste coaliții restrânse de redistribuire, iar Deng Xiaoping a fost un autocrat foarte cuprinzător.)

Nu am abordat aici o problemă pe care o ridică teoria acțiunii colective a lui Olson: cum se explică faptul că în anul 1989 populația s-a revoltat împotriva regimurilor socialiste? Acele regimuri erau în momentul respectiv foarte puternice, dar știm că, în general, nu au folosit forța (sau, ca în cazul României, au folosit-o la o scară mult mai mică decât puteau); iar oamenii au participat la proteste, deși nu știau cum va reacționa regimul. Discutând această problemă, Olson amintea argumentul său fundamental (un model formal în acest sens e discutat în Muller, Opp: 1986):

Dacă un individ face un sacrificiu pentru a se revolta împotriva regimului pe care îl disprețuiește, el va lua asupra sa întregul cost și risc pentru ce va face pentru a sprijini răsturnarea regimului. Cu toate acestea, orice beneficiu care rezultă din ceea ce face va merge automat la membrii din întreaga societate. Fiecare individ obișnuit care acționează pentru a răsturna o guvernare rea va obține doar o parte infime de mică din beneficiile succesului, oricare ar fi acela (Olson: 1995a, p. 11).

Desigur, în perspectivă olsoniană, răspunsul va consta în indicarea modalităților prin care protestatarii din anul 1989 din țările pe atunci socialiste au avut acces la stimulente selective. Acestea, cum știm, pot fi materiale sau nu: pot consta pur și simplu în modul în care fiecare e recunoscut de ceilalți ca având un anumit tip de atitudine (bunăoară, aceea de a se opune regimului). Dorința indivizilor de a participa la acțiunea colectivă depindea de modul cum ei percepeau felul în care ceilalți vor participa (Chong: 1991, 1993). O convingere puternică că majoritatea vor participa crea o disponibilitate ridicată că fiecare va participa (cf. și Coleman: 1988). Ca urmare, problema care a apărut atunci era aceea de a întări convingerea participanților că majoritatea vor participa la acțiunile de protest. (În acest sens, o serie de factori au fost deosebit de importanți: existența unor lideri, rolul mass-media din țară sau

1. Rose-Ackerman (2003) este o lucrare semnificativă aici.

din afara ei la care aveau acces indivizii, rolul informării, rolul rețelelor sociale existente, al tradițiilor și memoriei colective în legătură cu alte acțiuni de protest reușite etc.)

De aceea, încercările de a explica protestele din 1989 s-au concentrat asupra situațiilor în care indivizii au perceput că numărul participanților la proteste va depăși punctul critic (Karklins, Petersen : 1993). Într-adevăr, dacă numărul participanților este redus, atunci regimul îi poate identifica ușor și pedepsi individual. Dar, în același timp, costurile regimului cresc, iar la un moment dat – când numărul protestatarilor atinge un anumit nivel – el nu mai poate realiza această acțiune. Din acel moment, participarea la demonstrație devine preferabilă pentru fiecare individ, deoarece nimeni nu mai dorește să apară ca sprijinitor al unui regim fără nici un viitor. (Un efect aparte este că în aceste cazuri bunul public ce apare este produs în cantități chiar prea mari : e o supraproducție din acel bun – toată lumea susține că este anticomunistă. Fenomenul e descris, la modul general, în Coleman : 1988.)

14.2. Acțiuni colective de nivel superior (*)

Stimulentele selective reprezintă după Olson, așa cum am văzut, unul dintre principalele mijloace de soluționare a problemelor de acțiune colectivă. Dat fiind acest rol important pe care îl au stimulentele selective în teoria olsoniană, nu e de mirare că unele dintre cele mai pertinente critici ale teoriei au privit exact rolul acestora, precum și modul în care ele funcționează pentru a declanșa acțiunea colectivă. În același timp însă, cercetarea logicii utilizării stimulentele selective a probat faptul că ele ridică o problemă teoretică nouă. În această secțiune voi adopta următoarea strategie. Mai întâi voi prezenta câteva dezvoltări ale ideii de stimulente selective ; apoi voi aduce în discuție problema teoretică ce apare ; pe această bază voi arăta care au fost consecințele recunoașterii acesteia ; iar la sfârșit voi relua problema, argumentând mai abstract asupra importanței ei.

Stimulente selective pozitive și negative

Probabil că articolul lui Oliver (1980) este cel care a declanșat această evoluție. Oliver a argumentat că utilizarea stimulentele selective cere să se țină seama de o mare diversitate de situații concrete și a arătat că logica utilizării